

התשובה מיוחסת לר"י קורקוס, לרדב"ז - או אולי לר"ש סיריליאנו?*

עלינו להודות לפרופ' י"ש שפיגל על פרסום התשובה מכתב היד. אמנם כפי שכתב רוב הדברים שבה כבר נידונו על ידי חכמי צפת בפולמוס על קדושת שביעית בפירות הגוי¹, אך יש בתשובה זו חידוש אחד גדול כדלהלן. פרופ' שפיגל רצה לייחס תשובה זו לרדב"ז או לר"י קורקוס, והוא מציין את הקשיים שיש בכל אחת מן ההצעות². ברצוננו להציע הצעה נוספת, אך כל ההצעות נותרות למעשה בגדר השערות בלבד.

א. סיכום התשובה

1. בתחילה דן בעל התשובה אם שביעית בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן, ולדעתו הרמב"ם סובר ששביעית בזה"ז מדאורייתא: 'דלדעת כל הראשונים אף שמיטת קרקעות מדבריהם היא, לבד בעל העיטור³ והרמב"ם⁴...' ('המעין' שם עמ' 17).
2. לאחר מכן הוא דן האם מותר לקנות מן הגוי, ומסיק שמותר, שכן אין איסור נעבד, כדעת הרמב"ם הל' שמיטה פ"ד הט"ו.

3. בהמשך הוא דן אם יש קדושת שביעית וחובת ביעור בפירות הגוי, ומסיק שיש קדושת שביעית בפירות שכן קיי"ל 'אין קניין לגוי להפקיע', והוא מבאר את הרמב"ם הל' תרומות פ"א ה"י בניגוד לפרשנותו של ר' יוסף קארו. הרמב"ם שם כותב:

גוי שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים והכל מן התורה, כאילו לא נמכרה לגוי מעולם...

* תגובה למאמרו של פרופ' י"ש שפיגל 'תשובה בענייני שמיטה מכתב יד מיוחסת לרבי יוסף קורקוס או לרדב"ז', 'המעין' תמוז תשס"ח [מח, ד] עמ' 3-20.

1 עי' במאמרנו שהתפרסם לאחרונה, 'מחלוקת המבי"ט והבית יוסף בעניין פירות הגוי בשביעית והפולמוס סביבה', התורה והארץ ח (אשקלון-כפר דרום תשס"ח), עמ' 118-137.

2 ועליהן יש להוסיף שהרב בעל התשובה סובר שנוקטים כרמב"ם שיש קדושת שביעית בפירות הגוי וחייב בביעור, ואילו הרדב"ז הל' שמיטה פ"ד הכ"ט, עם שסובר שיש קדושת שביעית בפירות הגוי - כותב במפורש שאין נוהגים בביעור בפירות אלו.

3 בספר העיטור אות פ' פרוזבול, כתב בתחילת התשובה 'וקיי"ל הלכה כרבי מחבירו ולא מחבריו', משמע ששביעית בזה"ז מדאורייתא, אך לקראת סוף אות פ' הוא כותב: 'מיהו האידנא נהוג עלמא כר'...'; ועי' שבת הארץ עם תוספת שבת פ"ד הל' כה (עמ' 445) הערה 6.

ר' יוסף קארו מדגיש ש'אין קניין' הוא רק למקרה ש'חזר ולקחה ממנו', אך כאשר הקרקע היא ביד הגוי קיי"ל 'יש קניין'. בעל התשובה דוחה גישה זו, ומוכיח שאין הבדל בין מקרה שהקרקע נמצאת ביד הגוי לבין מקרה שחזר ולקחה ישראל, 'שאם גדלו הפירות ברשות הגוי ומכרן לישראל ומרחן ישראל חייבין הם בתרומה מן התורה, ואם גדלו בקרקע ישראל ומכרן לגוי ומרחן הגוי פטורים הם' (עמ' 18). כלומר, אילו היה קיי"ל 'יש קניין' כשהפירות הם ביד הגוי, היה ישראל הממרח פטור מתרו"מ כדין סוריא⁴. בהסבר לשון הרמב"ם הוא נדחק, ומפרש שהרמב"ם התכוון בביטוי 'חזר ולקחה' להלכות שאינן מתקיימות כשהקרקע היא ביד גוי, כמו ביכורים או לקט.

מסקנת בעל התשובה היא שלא רק שיש קדושת שביעית בפירות הגוי - אלא יש גם חובת ביעור: 'והתם מסתמא הפירות של גוי הם, ואעפ"י כן אמר שהם אסורים לאחר הביעור ולפני הביעור מותרים, והרי זה כאשר העליתי לדעת רבינו...; וייתכן שזוהי כוונתו בלשון השאלה 'לפי שמקצת חכמי הדור נוהגין חומרי שריפת...'. כלומר חובת הביעור לדעת הרמב"ם היא בשריפה⁵ (הל' שמיטה פ"ז ה"ג), ובניגוד לשיטת ר"ש (שביעית פ"ט מ"ח) ורמב"ן (ויקרא כה, ז) שביעור הוא ע"י הפקר.
4. החידוש הגדול שיש בתשובה זו הוא, שאעפ"י שהרב הכותב סובר שיש קדושת שביעית בפירות הגוי - הוא מסיק שחייבים בתרומות ומעשרות:

ומ"מ נראה שחייבין בתרומות ומעשרות, דעד כאן לא נפטרו פירות שביעית אלא מפני שהם הפקר והפקר פטור מן המעשרות, וזה אינו הפקר... (עמ' 20)

פרופ' שפיגל מציין בצדק (הע' 76) שר' משה מטראני ור' יוסף קארו נחלקו בשאלה זו. יסוד המחלוקת היא האם ההפקר בשביעית הוא אפקעתא דמלכא (ר' משה מטראני)⁶ או חובת גברא (ר' יוסף קארו). וכך כותב ר' יוסף קארו⁷ כשהוא משיב לר' משה מטראני:

יש לומר שזהו כמודיע הדבר בסתום ממנו, דאיכא למימר בהא אין הכי נמי שהיא חייבת אע"ג דרחמנא אפקירא כיוון דאיהו לא אפקריה...

כלומר, גם אם בעיקרון בשנה השביעית קיימת אפקעתא דמלכא, אך אם בפועל בעל השדה לא הפקיר את פירותיו הפירות חייבים בתרומות ומעשרות. בעל התשובה סובר מחד שיש קדושת שביעית בפירות הגוי (בניגוד לר' יוסף קארו), ומאידך סובר שחובת ההפקר היא חובת גברא, וכיוון שהגוי אינו מחוייב בהפקר, ובפועל גם אינו

4 רמב"ם הל' תרומות פ"א הט"ו; ועי' במאמרנו הנ"ל הע' 1 עמ' 124-125.
5 בכך מתיישבת תמיהתו של פרופ' שפיגל ב'המעין' שם עמ' 10 הערה 28.
6 שו"ת המביל"ט ח"א סי' כא.
7 שו"ת אבקת רוכל סי' כד.

מפקיר, ממילא חייב בתרומות ומעשרות. אמנם צ"ע אם כוונתו לחייב בכל מקרה של פירות גוי בשביעית, או רק כאשר נפל ספק על שנת הפירות, שכן לפני כן הוא כותב 'ויש להסתפק בהם אם הם משנה זו או משנה שישית', וייתכן שרק במקרה של ספק אין הפקר, ובשנה שהיא ודאי שביעית ייתכן שיודה שאין חיוב תרומות ומעשרות כלל בשנה זו.

ב. השוואת דברי רדב"ז ור"י קורקוס לתשובה דידן

1. רדב"ז

פרופ' שפיגל דוחה את ייחוס תשובתנו לרדב"ז בין היתר בגלל תשובה שכתב רדב"ז⁸, ממנה משתמע שהוא סובר שאין קדושת שביעית בפירות הגוי. לפני שנעיין בתשובה המדוברת יש לציין שהרדב"ז כותב במפורש בפירושו לרמב"ם⁹ שיש קדושת שביעית בפירות הגוי:

משמע דאפילו בזמן הזה השמיטה היא של תורה. הילכך יש להיזהר לנהוג בפירות שביעית הנלקחים מן הגויים קדושת שביעית אעפ"י שפירותיהם וספיחיהם מותרין ואין טעונין ביעור, מ"מ קדושת שביעית יש בהם שהרי לא הופקעה קדושתם ע"י קניין הגוי...

ועתה נפנה לתשובת רדב"ז אליה התייחס פרופ' שפיגל. בתשובה זו הרדב"ז נשאל האם יש חיוב תרומות ומעשרות בין שנעשה ע"י ישראל מענבים של גוי. וכן כותב רדב"ז:

אבל בנ"ד שהם משדה של גוי אני אומר דאפילו הגיעו לעונת המעשרות בשנה השביעית חייבין במעשר, דהא טעמא דפירות שנה שביעית פטורים משום דהוו הפקר לכל דאפקעותא דמלכא היא, וקי"ל הפקר פטור מן המעשר, ואפ"ל הבעלים בעצמן אין זוכין בפירות שביעית אלא מטעם הפקר, ומצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בו, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה. אבל גוי שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית פירותיה מותרין ואין דין שביעית נוהג בהם בין להקל בין להחמיר, שהרי אין הדבר הפקר לפוטרו מן המעשר, שהרי **בדמים קנה הענבים ולא זכה בהם מן ההפקר**, הילכך לא שנא פירות ששית שנכנסו לשביעית או של שביעית עצמה או של שביעית שנכנסו לשמינית, כיון שלקחו מן הגוי וגמרו ביד ישראל חייבין בתרומה ומעשרות כשאר השנים...

8 שו"ת הרדב"ז ח"ו סי' ב אלפים רכא.

9 רדב"ז על הרמב"ם הל' שמיטה פ"ד הכ"ט.

כל התשובה כולה מתייחסת אך ורק לחיוב תרומות ומעשרות בשנה השביעית. אין כוונת הרדב"ז לומר שאין קדושת שביעית בפירות הגוי, וכפי שכתב מפורש בפירושו. הרדב"ז טוען שאעפ"י שיש קדושת שביעית בפירות הגוי, הפטור מחיוב תרומות ומעשרות בשביעית נובע מן ההפקר, וכיוון שפירות הגוי אינם הפקר, ממילא חייבים להפריש מהם תרומות ומעשרות (במירווח ישראל). אמנם נכון שלשונו של הרדב"ז יכולה להתפרש כפי שהבין פרופ' שפיגל, ובפרט המשפט: 'ואין דין שביעית נוהג בהם בין להקל בין להחמיר'; מאידך אם כוונת רדב"ז לומר שאין קדושת שביעית בפירות הגוי - ההמשך תמוה: 'שהרי אין הדבר הפקר לפטורו מן המעשר, שהרי בדמים קנה הענבים ולא זכה בהם מן ההפקר' - זו אינה סיבה לפטור שביעית בפירות הגוי! לכן מסתבר יותר שהרדב"ז סובר שיש קדושת שביעית בפירות הגוי (כמבואר גם בפירושו), והרדב"ז אינו בא אלא לחייב במעשר כי פירות הגוי אינם הפקר. בכיוון זה יש חידוש, כי המקובל הוא ששתי השאלות תלויות האחת באחרת, לאמור לר' יוסף קארו אין קדושת שביעית בפירות הגוי וחייב בתרומות ומעשרות, ואילו לר' משה מטראני יש קדושת שביעית ופטור מתרומות ומעשרות¹⁰. המעניין הוא שזוהי גם דעתו של הרב בעל התשובה, שיש קדושת שביעית בפירות הגוי ואעפ"כ חייב בתרומות ומעשרות (ראה לעיל 4).

אמנם קיים קושי אחר, והוא שהרדב"ז כותב שאין ביעור בפירות הגוי (בציטוט דלעיל פ"ד הכ"ט), ואילו בתשובה דידן כותב הרב בעל התשובה שיש ביעור בפירות הגוי.

2. ר"י קורקוס

השערתו השנייה של פרופ' שפיגל היא שתשובה דידן היא של ר"י קורקוס. יש להודות שיש שתי לשונות בתשובה דידן שכמעט שוות לזו של ר"י קורקוס, וכמובן יש בכך אינדיקציה שיצאו מאותו מחבר, אא"כ הם הועתקו ממקור שלישי קדום יותר.

תשובה דידן

ר"י קורקוס פ"א הי"א

כי כבר פירשו שהיו חייבים מס ואם לא יזרעו לא יהיה להם ממה לפרוע נמצא שאינם זורעים לעצמן אלא לחיל המלך ובתוס' פירשו עוד שיש סכנה בדבר כי מתים בתפישת המלך, וכן הוא בירושלמי מפני חיי נפש ע"כ.	ומפרש רבינו ארנונא שהם חייבים ליתן מזונות לחיל המלך ואם לא יזרעו אין להם מהיכן יתנו וא"כ נמצא שאין זורעין לעצמן אלא לחיל המלך ולכך התירו להם.
--	--

10 עי' הרב אהוד אחיטוב, 'הפרשות תרומות ומעשרות בשביעית', התורה והארץ ו' (כפר דרום תשס"א) עמ' 509-510.

פרופ' שפיגל עמד רק על הלשון 'כי כבר פירשו' שבתשובה דידן לעומת 'ומפרש רבינו' שבפירושו של ר"י קורקוס, אך יש בעיקר לציין את הביטוי 'ע"כ' שבסוף תשובה דידן שממנו עולה בבירור שזוהי העתקה ממקור אחר. הלשון השניה של ר"י קורקוס השווה לתשובה דידן מתייחסת לבבלי סנהדרין צא, א:

תשובה דידן

פרק חלק כשבאו אנשי מצרים לדין עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון ונצחו אותם ישראל והניחו שדות זרועות וכרמים נטועות וברחו, ואמרו שם תנא אותה שנה שביעית היתה וסמכו ישראל עליהם, וזאת היא הגרסא המדוייקת, וכן מצאתיה בגמ' כתיבת יד ואם לא כן מאי נפקא מינה מה שהיתה שנה שביעית, אלא שנעשה להם הנס באותו זמן שלא זרעו ישראל שדותיהם, ולקחו שדות של גוים ונתקיים יכינו רשעים וצדיקים ילבשו (עפ"י איוב כז, יז), ומשמע דבא"י היה, מוכיח מכאן דמה שזרע הגוי בקרקעו (וזרעה) פירותיה מותרין לישראל.

ר"י קורקוס פ"א הי"א

פרק חלק כשבאו אנשי מצרים לדין עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון ונצחו אותם ישראל והניחו שדות זרועות וכרמים נטועים וברחו ואמרו שם תאנה אותה שנה שביעית הייתה וסמכו ישראל עליהם ע"כ כך היא הגרסא האמיתית ואעפ"י שבספרים שלנו לא גרסינן וסמכו ישראל עליהם נראה שכך צריך לפרשו דאי לא מאי נ"מ במה שהייתה שנה שביעית אלא להודיענו שנעשה להם הנס באותו זמן ונתקיים בהם יכינו רשעים וצדיקים ילבשו. ובעל הכפתור ופרח תמה על לשון זה...

פרופ' שפיגל מקשה על השערתו שבעל התשובה הוא ר"י קורקוס, שכן בתשובה דידן מציין הרב בעל התשובה 'וזאת היא הגרסא המדוייקת' של הגמ' סנהדרין (שם), ואילו הר"י קורקוס טורח לציין 'ואע"פ שבספרים שלנו לא גרסינן וסמכו ישראל עליהם נראה שכך צריך לפרשו דאי לא מאי נ"מ במה שהייתה שנה שביעית...'. אכן הדמיון הלשוני מפתיע, אך גם במקרה זה ייתכן שהשוני ביניהם הוא אינדיקציה שהדברים הועתקו ממקור שלישי. פרופ' שפיגל מעיר הערה לשונית נוספת. לגבי הסבר היתרו של ר' ינאי (סנהדרין כו, א) כותב הרב בעל תשובה דידן:

וכן כתב שם רש"י דאתיא כרבי, וכן כתבו בתוס' (שם ד"ה משרבו), כי כבר פירשו שהיו חייבים מס ואם לא יזרעו לא יהיה להם ממה לפרוע, נמצא שאינם זורעים לעצמן אלא לחיל המלך...

ואילו בפירוש הר"י קורקוס לרמב"ם¹¹ כותב:

ומפרש רבינו ארנונא שהם חייבים ליתן מזונות לחיל המלך ואם לא יזרעו אין להם מהיכן יתנו וא"כ נמצא שאין זורעין לעצמן אלא לחיל המלך ולכך התירו להם.

מעיר פרופ' שפיגל שבתשובה דידן מביא פירוש זה בשם אחרים ואילו בפירוש לרמב"ם כותב אותו בשם עצמו, וכאמור זו שוב אינדיקציה שממקור אחר באו הדברים. האמת היא שהקושי הוא הרבה יותר גדול, ולא מן הצד הלשוני. שיטתו של ר"י קורקוס שלדעת הרמב"ם שביעית בזה¹² מדרבנן. כך הוא כותב בכמה מקומות¹² ומסתמך על כ"י מדויקים של הרמב"ם. לכן במסקנה הוא מעדיף לפרש את היתרו של ר' ינאי עפ"י שיטת התוס'¹³:

ומ"מ עיקר פירוש שקבל הוא קרוב לפירוש רש"י ותוספות ז"ל, וביאור לשון רבינו אפשר דבזמן הזה מיירי אעפ"י שלא פירש... ממילא דבזמן הזה הוא וכאשר כתבתי, או אפשר שיש כוח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה...

סיכומם של דברים, מלבד הבעיות הלשוניות, הן שיטתו העקרונית של ר"י קורקוס (לדעת הרמב"ם) ששביעית בזמן הזה מדרבנן והן פרשנות ההיתר של ר' ינאי אינה תואמת את תשובתנו¹⁴. גם ההשערה שמחבר התשובה הוא רדב"ז דחוקה למרות כמה נקודות השקה שקיימות, כי אין לכך ראיות לשוניות, ויש קושי מצד שיטתו של רדב"ז שאין חובת ביעור בפירות הגוי.

ג. השערה נוספת – ר' שלמה סיריליאו

פרופ' שפיגל כותב בצדק שהחכם בעל התשובה התגורר בחו"ל, ולכן כתב: 'וגם כי הם דינים בלתי נהוגים אצלנו'. בנוסף פרופ' שפיגל תמה איך ייתכן שבעל התשובה שחי במאה ה'16 אינו מזכיר אף אחד מן הנושאים וההנחות על נושא שהיה כה נידון בתקופה זו; הוא כותב שיתכן שהחכם כתב את תשובתו בטרם פרצו המחלוקת והפולמוס בצפת, אך מציין שיש בכך דוחק.

12 ר"י קורקוס על הרמב"ם הל' שמיטה פ"ט ה"ב; שם פ"י ה"ט.

13 שם. למרות שכותב שיתכן לפרש שהיתר ר' ינאי הוא מחמת הסכנה ואף בשביעית דאורייתא.

14 אמנם בהחלט אפשר ליישב שבנקודה זו ר"י קורקוס חזר בו, שכן שיטתו של הרמב"ם לגבי שביעית בזמן הזה לא הייתה ברורה, על דוד הנשקה, 'לגילגוליה של שיטת הרמב"ם על שביעית בזמן הזה', אסופות ח (תשנ"ד), עמ' קסט-קפד, ובפרט עמ' קפב-קפד. ואכן ר"י קורקוס פ"ט ה"ב וכן פ"י ה"ט מציין 'אלא שבספרי רבינו כתיבת יד מצאתי...', ואכן רואים שיש סתירות אצל פרשני הרמב"ם בעניין זה, ראה למשל כסף משנה פ"ד הכ"ט ששביעית מן התורה ולעומת זאת באבקות רוכל סי' כד. ועי' בדברי פרופ' שפיגל ב'המעין' שם הע' 67.

הצעתנו היא שכותב תשובה זו הוא ר' שלמה סיריליאו (להלן רש"ס), פרשן הירושלמי הנודע. רש"ס התגורר בספרד לפני שנת רנ"ב (שנת גירוש ספרד), ובסוף ימיו, לפני שנת שט"ו (1555), התגורר בירושלים¹⁵. באמצע כמה תחנות לו: בתחילה בקושטא, ולאחר מכן בעיר סלוניקי, שם למד אצל רבו ר' יעקב חביב מחבר 'עין יעקב'¹⁶, ובשנת רצ"ו לערך עלה לארץ ישראל והתגורר בעיר צפת¹⁷. ר' משה מטראני (המבי"ט) בתשובה (ח"א סי' כא) מסתייע בקונטרס של רש"ס, ובשנת רצ"ט (1539) הוא כותב: 'והעירני לעת כזאת קונדריס אחד שראיתי מיוחס להחכם כמוהר"ר שלמה... ובתשובה המקבילה בשו"ת אבקת רוכל סי' כג: 'כמוהר"ר שלמה סיריליאו, ושם בסי' כג כותב ר' יוסף קארו: 'כי זה לי עשרים שנה ראיתי מה שכתב ה"ר שלמה שיריליו זלה"ה¹⁸ לנהוג דין שביעית בפירות הגויים... מן המשא ומתן שבין ר' משה מטראני לר' יוסף קארו ברור שהקונטרס של רש"ס היה בסיס הדיון, הם התדיינו מסביב לראיותיו, אף שכמובן כל אחד הביא ראיות נוספות וחדשות לתמוך בשיטתו. אם אכן כנה השערנו שבעל התשובה בכתה"י הוא רש"ס - אין פלא שהוא לא הזכיר בה אף אחד מחכמי צפת שנחלקו בנושא הנ"ל, כי כאמור תשובתו קדמה לכל הפולמוס¹⁹.

בעקבות פרופ' שפיגל שבדק את הימצאות הביטוי 'כאשר יורוני מן השמים' בתשובות הרדב"ז והר"י קורקוס, עשינו כן גם אנו בפירושו של רש"ס לירושלמי. והנה מצאנו לגבי הסוגיה החמורה של קרחת הכרם שכותב רש"ס: 'ובכל זה לא היה לי לא רב ולא עוזר, אלא מה שהראוני מן השמים'²⁰.

ערכנו גם השוואה בין מה שכתוב בתשובה הנ"ל לבין שיטתו של רש"ס כפי שהיא מתבררת בפירושו לירושלמי.

1. מצאנו בכמה מקומות שרש"ס כותב אליבא דהרמב"ם ששביעית בזמן הזה מדאורייתא, ולכן הוא גם מסביר את היתרו של ר' ינאי שאמר 'פוקו וזרעו בשביעית'

- 15 הרב ד"ר עמוס סמואל, 'מפעלו הפרשני והטקסטואלי של ר' שלמה סיריליו לירושלמי זרעים', חיבור לשם קבלת תואר ד"ר, ירושלים תשנ"ח, עמ' 7.
- 16 שם עמ' 9.
- 17 שם עמ' 12 והערה 16; המקור לכך מן ההקדמה של ר' שלמה בן שם טוב עטיה לפירושו לספר תהילים וניציה ש"ט, שמספר על כמה חכמים שעלו משאלוניקי לארץ ישראל, וביניהם ר' שלמה סיריליאו, ר' שלמה אלקבץ ור' יוסף קארו.
- 18 תשובה זו נכתבה בשנת השגי"ח, כפי שנראה מן התגובה של ר' משה מטראני (אבקת רוכל סי' כה): 'כח מעשה ידי הגדתי לי כ"ח שנים משנת הרצ"ב עד שנת השגי"ח, ובעת הזאת ר' שלמה סיריליאו כבר לא היה בין החיים.
- 19 בניגוד לרדב"ז ולר"י קורקוס שלגביהם אין בסיס לטענה שהתשובה מוקדמת - לגבי רש"ס ברור שהקונטרס שהיה הבסיס לדיונם של ר"י קארו ור' משה מטראני היה מוקדם מן הפולמוס בצפת. לכן אין פלא שגם תשובה זו מוקדמת היא.
- 20 תלמוד ירושלמי עם פירוש רבנו שלמה סיריליאו, מהד' דינקלס, מסכת כלאים, ירושלים תשי"ב, דף סט ע"א.

על פי סוגיית הירושלמי שמדובר במציאות של סכנת נפשות²¹; דבריו מקבילים לדברי הרב בעל התשובה (עמ' 14). וכך כותב רש"ס²²:

והרמב"ם ז"ל פסק דלא כרבי, וקדושת עזרא לא בטלה. וההיא דזה בורר באונס, ודלא כר' ירמיה. ופסק דאין עודרין להלכה. וכן ההיא דספינה ומתני' דמשקין כ' עלה אוקמתא דרבא דאוקמוה אליבא דרבנן...

וכן כתב בהסבר הסוגיה הירושלמית (שביעית פ"ד ה"ב) שמקשרת בין היתרו של ר' ינאי לדין ייהרג ואל יעבור:

אבל דברי הרמב"ם ז"ל אמת דהיו מכין ועונשין בהן, ולא התירו להן אלא דברים הצריכין לעבדי המלך... וסוגיין משמע דמכין ועונשין בהן, דפריך אדר' ינאי מההיא דפפוס ולוליאנוס דיהרג ואל יעבור...

2. דעת רש"ס²³ שיש לנהוג קדושת שביעית בפירות הגוי, וכך הוא מבאר את דעת הרמב"ם, בדיוק כפי שכתוב בתשובה דידן:

אלא אפילו הניקח מן הגוי יש בו קדושה, וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל דאעפ"י שנלקחה הארץ ממנו מקודש גם היום וחייב בשביעית ובמעשרות וכמו שכתבתי למעלה... וכן כתב הרמב"ם ז"ל בסוף פ"ד... משמע דאין קולא בשדות גויים אלא משום ספיחין ומשום דאין מצוין, אבל לעניין קדושת הפירות בקדושתן הן עומדים...

3. רש"ס²⁴ כותב לדעת הרמב"ם שלא רק שיש קדושת שביעית בפירות הגוי - אלא הם אף חייבים בביעור, והוא מביא לשיטה זו ראיות רבות. בנוסף הוא גם מסביר ששיטת ר"ש, שאין ביעור בפירות הגוי אעפ"י שמודה שיש בהם קדושת שביעית, נובעת ממחלוקת עם הרמב"ם בהגדרת הביעור²⁵. וכך כותב רש"ס:

ואפילו בביעור לא מיחייבי... אבל ביעור כיוון דהדבר תלוי בממון להפקיר ולחלק לעניים או אפילו לעשירים... ודין זה שייך לדעת התוס' דלא נזכר ביעור אלא לעניין הפקעת ממון, אבל לדעת רש"י והראב"ד והרמב"ם ז"ל וסוגיות התלמוד מוכיחים דיש ביעור דאיסורא כמו חמץ בפסח כיוון דאיכא קדושה בפירותיו איכא איסורא וכדברי הרמב"ם ז"ל...

4. נוסף כמה מקבילות בין תשובה דידן לבין פירוש רש"ס, שמבוססות על תוכן או על לשון. פרופ' שפיגל ציין את גירסתו של הרב בעל התשובה בסוגיה בסנהדרין

21 עי' שבת הארץ עם תוספת שבת פ"א הי"א, עמ' 238-241, ובפרט עמ' 240 הערה 11.
22 רש"ס למסכת שביעית, מהד' דינקלס, דף צו ע"א טור 1.
23 רש"ס שם, דף צו ע"א טור 2, והמשך הציטוט בדף צז ע"א טור 1.
24 שם.
25 לכן בלשון השאלה מציין את מנהג השריפה בביעור וכדעת הרמב"ם; ועי' לעיל הערה 5.

צא, א (עי' לעיל ב 2). בפירוש רש"ס לירושלמי גורס בסוגיה בסנהדרין 'וסמכו בהן עניים'; ואעפ"י שאין זה תואם לגמרי את הנוסח 'וסמכו ישראל עליהם', אך תוספת זו דומה בוודאי לנוסח הבבלי המצוי אצל הרב כותב התשובה. וז"ל רש"ס²⁶:

ומפני שנראה מדברים הללו דמסברא למדו לומר דמה שזרע הגוי דמותר לאוכלו ואין בו משום גזירת ספיחין, ומצאתי תלמוד ערוך לזה, אכתבנו כאן. דגרסינן בפרק חלק ת"ר בעשרים וארבע בניסן... אמר להם אלכנסדרוס המלך החזירו לו תשובה, אמרו לו תן לנו זמן ג' ימים, נתן להם זמן, בדקו ולא מצאו תשובה, מיד ברחו והניחו שדותיהן כשהן זרועות וכרמיהן כשהן נטועות, ואותה שנה שביעית היתה **וסמכו בהן עניים**. ע"כ. הרי מבואר דשדות שזרעו גויים לית בהו גזירת ספיחין... ולא תאמר א"כ כאן דשרי מה שזרע הגוי וכ"ש ספיחין שעלו בקרקעו דשרי, א"כ קדושת שביעית נמי לית בהו, ליתא...

רש"ס כמו הרב בעל התשובה מוכיח מגמ' זו שאין איסור נעבד בפירות הגוי²⁷. 5. כדי להוכיח שיש קדושת שביעית בפירות הגוי נעזר בעל התשובה בהקבלה לדין תרומות ומעשרות²⁸. וכך הוא כותב:

אבל עם כל זה הדעת מכרעת שדין פירות שביעית יש להם, ובכלל פירות שביעית הם, ודמיא הא מילתא לתרומה ומעשרות, כמו שהלוקח פירות שגדלו בקרקע הגוי חייב לעשר ולתרום אלא שאם מרחן הגוי נפטרו מפני שאמר הכתוב דגנך למעט דיגון גוי, ה"נ פירות הניקחין מן הגוי קדושת שביעית יש להם ככל חומר פירות ישראל.

ובפירוש הרש"ס²⁹ כותב:

ועוד דמעשרות ושביעית אזלי בחדא שיטה, ומעשרות בגידולי גויים קדושים הם אלא שאין צריך לתתן לבעליהן... ה"נ בשביעית קדושים הן גידולין דקרקע דגוי דהא כתיב כי לי כל הארץ, וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל למעלה. ותו לא מידי. הילכך צריך להיזהר בפירות שביעית המותרים, כגון פירות האילן אפילו דישראל, ובגויים בין באילן בין בירק, בין לעניין אכילתו, בין לעניין

26 רש"ס אינו מביא ראיה זו בהקשר לציטוט מתוך כפתור ופרח.
27 יש לציין שמבחינת תוכן הדברים הנאמר בתשובה דידן 'ואם לא כן מאי נפקא מינה מה שהייתה שנה שביעית' אינו בא להוכיח את הגירסה של התלמוד, כפי שמשמע מר"י קורקוס, אלא להוכיח שאין איסור ספיחין ונעבד בפירות הגוי, והדברים מתאימים מבחינה זו למה שכתב רש"ס.
28 עי' לעיל הערה 4.
29 שם דף צז ע"ב טור 2.

הנייתו, בין לעניין ביעורו, בין לעניין הגידולין הצומחין מאליהן, ובין בעבודת קרקע...

בתשובה דידן כותב הרב שאמנם יש קדושת שביעית וחובת ביעור בפירות הגוי, אך לפני הביעור הפירות מותרים ואין בהם איסור נעבד או שמור, והוא מסתייע מדין ספיחין חרדל (שביעית פ"ט מ"א). וכך הוא כותב:

והתם מסתמא הפירות של גוי הם, ואעפ"י כן אמר שהם אסורים לאחר הביעור ולפני הביעור מותרים... הא למה זה דומה לספיחין חרדל שהם מותרים לפי שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה, ואעפ"כ משמע דקדושת שביעית נוהגת בהם...

ובפירוש רש"ס על אתר³⁰ כותב:

ספיחי חרדל מותרין... שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה לזרעון בשביעית, דהא שכיחי בלא זריעה. דטעמא דגזירת ספיחים משום שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות בתוך שדהו בסתר וכשיצמחו יאכל מהן... וכיון דלא יועיל לו מה שיצא לא יזרע. ואע"ג דר' יהודה [=האומר ספיחי חרדל מותרים] תלמידיה דר"ע הוא, בהא ס"ל לר' יהודה כרבנן בספיחים, דרבים נינהו, ומשו"ה לא שרי אלא ירק שלא נחשדו עליו...

כיוון שבהא קי"ל כר' יהודה מיושבת גם תמיהתו של פרופ' שפיגל בהערה 74 שלכאורה קי"ל כרבנן דר' יהודה.

סיכום

אין אנו באים לטעון שתשובה זו היא קונטרס רש"ס שהצביעו עליו ר' משה מטראני ור' יוסף קארו³¹, כי הרבה מרכיבים וראיות שהיו בקונטרס אינם בנמצא בתשובה זו. אעפ"כ בהחלט ייתכן שתשובה זו היתה הבסיס לקונטרס הנ"ל. כמו כן אין אנו טוענים שבוודאי תשובת רש"ס לפנינו, אך נראה שזוהי השערה שיכולה להשתלב עם השערותיו של פרופ' שפיגל, בפרט שכאמור שיטתו של רש"ס מתאימה יותר לתשובה דידן מאשר דבריהם של רדב"ז או של מהר"י קורקוס.

30 שם דף קמ ע"ב טור 2.

31 על הקונטרס של רש"ס, ראה סמואל (לעיל הע' 15) עמ' 12 הערה 18; שם עמ' 67 והערות 2, 3; שם עמ' 193.

על מספר עניינים בפירוש ר' שלמה סיריליאו לשביעית

תגובה למאמרו של הרב יואל פרידמן

ר"י קטן, עורך 'המעין', העביר אלי את מאמרו של ר"י פרידמן כדי שאגיב עליו, ואני מודה לו על כך. יישר כוחו של ר"י פרידמן על שהשתדל למנוע את האמור בספרי דברים פסקא קפת: "מנין למחליף דברי רבי אליעזר בדברי רבי יהושע ודברי רבי יהושע בדברי רבי אליעזר... שהוא עובר בלא תעשה תלמוד לומר לא תסיג גבול רעד". ואף על פי שהספרי מדבר בחכמים ודאיים, ואילו התשובה שלפנינו אין אנו יודעים לכתחילה למי היא, מכל מקום ודאי שראוי לברר עד מקום שידינו מגעת מידי מי יצאה. לפיכך ר"י פרידמן מצא לנכון לעיין עיון מפולש בתשובה, ואגב אורחא העיר גם על חלק מדבריי.

בעיקרו של דבר ר"י פרידמן מודה כי השערתי שהמשיב הוא אחד משני הרבנים ר"י קורקוס או רדב"ז יש לה רגליים. אלא מאי? הוא הוסיף כי יש מקום להשערה נוספת, שהמדובר בר' שלמה סיריליאו. אכן גם הוא מודה שעדיין לא יצאנו מגדר השערה, ואין בכך ודאות. אם אכן הוא צודק וזו תשובתו של רש"ס, הרי זכינו בפעם הראשונה לגלות תשובה כמעט שלמה שלו¹, וזה דבר גדול לכשעצמו, שהרי עד היום, למיטב ידיעתי, לא זכינו לפרסום של אפילו תשובה אחת שלמה ממנו. עם זאת עיינתי אף אני עיון מפולש בדברי ר"י פרידמן, ועדיין סבורני כאפשרות ראשונה שהמשיב הוא ר"י קורקוס וכאפשרות שניה שהמשיב הוא הרדב"ז, וכפי שהסברתי במאמר.

תגובתו של ר"י פרידמן מורכבת משלושה חלקים. החלק הראשון הוא סיכום התשובה, ועל כך אין לי מה להעיר. בחלק השני נמצא דיון בשני הזיהויים שהצעתי, ותיאור הקושי שיש בכל אחד מהם. על כך אומר, כי הקשיים שהעלה ר"י פרידמן אינם חדשים, ורובם, אם לא כולם, הועלו כבר על ידי, ועל כן איני מתייחס אליהם במיוחד כאן, אלא אזכיר חלק מהם אגב אורחא בהמשך. החלק השלישי בו החידוש העיקרי: ר"י פרידמן מציע כי המשיב הוא ר' שלמה סיריליאו. סביב חלק זה יהיה עיקר דיוננו, ונחלק אותו למספר סעיפים.

1 כתבתי 'כמעט' משני טעמים: האחד, התשובה שלפנינו אינה שלמה. השני, תשובה אחת של רש"ס נתפרסמה, אבל מה שנתר ממנה מועט ביותר בהשוואה לתשובה שלפנינו, אם כי חשוב לציין ששם נשארה חתימתו. ראה מ' בניהו, 'תשובת רבי שלמה פוקי "בדין אם מפרישין בים בערב שבת ובשבת"', ספר זכרון לרב יצחק נסים, סדר שלישי, ירושלים, תשמ"ה, עמ' פב-פג.

א. שיטת המשיב – פירות גוי בשביעית חייבים בתרו"מ

שיטת רש"ס ידועה ומפורסמת כי בפירות שגדלו ברשות גוי יש קדושת שביעית, והם פטורים מתרומות ומעשרות. אבל בסוף התשובה שלפנינו נאמר:

עלה בידינו שפירות הגוי כשבאו לרשות ישראל צריך לנהוג בהם קדושה, אבל לקנות אותם ממנו יש להקל כדעת הרמב"ם. ומ"מ אם זה לוקח אותם פירות מן הגוי סתם ויש להסתפק בהם אם הם משנה זו או משנה שישית נראה שאפשר להקל בדבר. ומ"מ נראה שחייבין בתרומה ומעשרות, דעד כאן לא נפטרו פירות שביעית אלא מפני שהם הפקר והפקר פטור מן המעשרות, וזה אינו הפקר, וכ"כ בעל ספר כפתור ופרח ז"ל.

מפורש אפוא בדברי המשיב שפירות הגוי "חייבין בתרומה ומעשרות". ר"י פרידמן, ראה קושי זה, ולכן הוא התייחס לכך כבר בעת שסיכם את התשובה (סע' 4), והציע שדברי המשיב "ומ"מ נראה שחייבים בתרומה ומעשרות" וכו' מוסבים על לוקח פירות מן הגוי שאינו יודע מאיזה שנה הם. אולם קשה להלום הבנה זו בדברי המשיב מן הנימוקים הבאים:

(א) אם המשפט: "ומ"מ נראה שחייבין בתרומה ומעשרות" מוסב על פירות מסופקים, כי אז, אין כל מובן ושייכות להמשך דברי המשיב (שבאו לנמק חיוב זה) "דע"כ לא נפטרו פירות שביעית... וזה אינו הפקר". כל שהיה לו לומר הוא: "ומ"מ נראה שחייבין בתרומה ומעשרות - לפי שהם ספק שישית", שהרי זו הסיבה לחייבם בתרו"מ, ומה לו להזכיר עתה את פירות שביעית ולטרוח לציין את טעם היותם פטורים בעלמא מתרו"מ?

(ב) גם סוף דברי המשיב "וזה אינו הפקר" אינו נוח. לפי ר"י פרידמן רש"ס מתייחס במשפט זה לפירות המסופקים, וא"כ היה עליו לומר "וזה ספק הפקר".

(ג) גם הסיום "וכ"כ בעל כפתור ופרח" אינו נהיר לשיטת ר"י פרידמן. שהרי לא מצאנו בדברי בעל כפתור ופרח התייחסות לפירות מסופקים, אלא לפירות גוי שלדעת כפתור ופרח חייבים בתרו"מ². כמובן, שר"י פרידמן יאלץ לומר כי סיום זה מוסב לתחילת דברי המשיב - שבפירות גוי יש קדושת שביעית, ונסתייע המשיב בדברי כפתור ופרח³.

לפיכך, לאור כל הקשיים הללו, ברור אפוא שההבנה הפשוטה בדברי המשיב היא שהמשפט "ומ"מ נראה שחייבין בתרומה ומעשרות" מוסב על פירות גוי בשביעית,

2 כאן אעיר כי מראה המקום בכפתור ופרח שכתבתי הוא נכון, אלא שהמלה "שם" מטעה, והכוונה לכפתור ופרח ח"ג, ולא לח"א.

3 גם עניין זה טעון בירור, כיון ששיטת בעל כפתור ופרח בנושא זה אינה ברורה, וראה שם בהערות המהדירים.

וזה חידושו הגדול של המשיב. עתה מובן יפה הנימוק הצמוד לחידושו זה "דע"כ לא נפטרו", ומובן יפה הסיום שבו הוא מביא ראיה מדברי בעל כפתור ופרח המחייב פירות גוי בתרו"מ.

הבנה זו, המחוייבת בלשון המשיב כפי שהראינו עתה, מוכיחה בבירור כי המשיב אינו יכול להיות רש"ס, אלא בהכרח שהוא או ר"י קורקוס או רדב"ז, הסבורים שפירות גוי חייבים בתרו"מ. ברור שיש כאן חידוש הלכתי, כפי שכבר כתבתי במאמרי, שלדעת המשיב גם יש קדושת שביעית וגם קיימת חובה של תרו"מ, והיה מן הראוי למצוא כן בדבריהם; אבל לא מצאתי לכך ראיה. עם זאת, גם לא מצאתי סתירה לכך, והדבר שקול.

ג. מונחים וחיבורים המוזכרים בדברי המשיב

1. בעיקבות דבריי במאמרי הנדון, כי ביטויים מסויימים בדברי המשיב יכולים לסייע בזיהויו, מצא ר"י פרידמן בדברי רש"ס את הביטוי "הראוני מן שמים", ביטוי שלא מצאנו אותו אצל רדב"ז ור"י קורקוס. אין ספק שזו מציאה יפה מאוד. אני מוסיף כי מצאנו אצל רש"ס גם את הביטוי "גירסא מדוייקת"⁴, וכפי שכותב המשיב (ליד הערה 63). אבל ר"י פרידמן לא כתב מה דעתו על שאר הביטויים שצינתי: "חביבים וערבים עלי", "להרחיב הדיבור", "ודקדוק הלשון מורה זה". עד כמה שבדקתי, ואיני אומר כי עברתי על כל פירושו של רש"ס לירושלמי, לא מצאתים בלשונו של רש"ס.

2. נדון עתה בביטוי שר"י פרידמן לא דן בו. המשיב משתמש בביטוי "גמרא כתיבת יד". הבדק את פירושו של רש"ס לירושלמי נוכח לראות כי רש"ס אינו משתמש בביטוי "כתיבת יד", וכשהוא רוצה לדבר על שינויי נוסח הוא משתמש בביטוי "ספר ישן" או "ספר מדוייק". לעומתו, רדב"ז⁵ ור"י קורקוס⁶ משתמשים בביטוי זה.

לגבי ביטוי זה יש להרחיב יותר את הדיבור: אם מחבר משתמש במונח "כתיבת יד" הדבר מלמד כי מחבר זה ראה ספרים נדפסים. שכן אם הוא לא ראה ספרים נדפסים, אלא רק ספרים בכתב יד, אזי אין משמעות לביטוי "כתיבת יד" עבורו, שהרי כל מה שמונח לפניו הוא בכתיבת יד⁷. לכן מובן מאליו שאצל הראשונים שפעלו לפני הדפוס נמצא רק ביטויים דוגמת "ספר ישן", "גירסא ישנה" וכד', ואצל האחרונים שפעלו לאחר המצאת הדפוס נמצא את הביטוי "כתיבת יד". דומה בעיני

4 שביעית, מהד' דינקלס, דף קנה רע"ב.

5 בתשובותיו ח"א מט, שנב, תרנה, ועוד.

6 שמיטה ויובל ב, י; ג, ו; ד, ד; ח, ח; ועוד.

7 פרט למקרה שרוצים לציין מי הכותב, כגון, חולין צז, א תוס' ד"ה אמר רבא: בתשובות הגאונים בכתב יד ר' יוסף טוב עלם, ועוד בכגון אלו.

שכמעט ולא נמצא את הביטוי "ספר ישן" אצל מחברים שפעלו לאחר המצאת הדפוס⁸, ואם בכל זאת נמצא בדבריהם את הביטוי "ספר ישן" הרי שהם השתמשו גם בביטוי "כתיבת יד"⁹ או בביטוי דומה לו¹⁰. ואף שלא נתברר לי במדויק מה טעמו של השינוי, ואם אכן יש לו משמעות, הרי ברור בעיני שאין הדבר סותר את האמור לעיל.

השאלה החשובה לענייננו היא מדוע רש"ס משתמש רק בביטוי "ספר ישן", או "ספר מדויק". הרי הוא חי בעת שהיה דפוס בעולם, וא"כ מן הסתם היו מונחים לפניו ספרי דפוס, ולכאורה היה עליו להשתמש בביטוי "כתיבת יד"¹¹! אלא שכבר הוכיח מ' עסיס¹² כי בפירושו לירושלמי שקלים לא השתמש רש"ס בספרי דפוס, לא של ירושלמי שקלים ולא של בבלי שקלים, ונמצא שאנו מבינים יפה מאוד את היעדרו של הביטוי "כתיבת יד" בפירושו לשקלים. עסיס לא בדק האם גם בשאר המסכתות שפירש רש"ס הוא לא השתמש בספרי דפוס; לכאורה, לאור היעדר השימוש בביטוי "כתיבת יד" היה עלינו להסיק כי גם בפירושו לסדר זרעים הוא לא השתמש בספרי דפוס.

והנה, לאחר מחקרו של עסיס, דן בשאלה זו עמוס סמואל¹³. הוא מסכים עם מסקנתו של עסיס לגבי מסכת שקלים¹⁴, אבל ביחס לירושלמי זרעים סבור סמואל כי רש"ס השתמש בירושלמי דפוס ויניציאה¹⁵. אם אכן צדק סמואל, נמצא שרש"ס השתמש רק בביטוי "ספר ישן" או "ספר מדויק"¹⁶ מהווה תופעה לא שיגרתית, שחכם שחי לאחר המצאת הדפוס השתמש בביטוי זה כאשר כוונתו לספרים שבכתב יד. אולי יש להביא אישור למנהגו יוצא הדופן של רש"ס, שלמרות שהוא

- 8 מצאנו כן אצל מהרש"ל (יש"ש, חולין ו, ו, ועוד), מהרש"א (סנהדרין כג, א ועוד).
- 9 לא ערכתי בדיקה בעניין, אבל דוגמה בולטת הוא כסף משנה. לעיתים כתב נוסח של הרמב"ם כפי שמצאו בספר ישן (ע"ז ד, ב; נדרים א, טו; תמידים ומוספים ה, יב; ועוד), ולעיתים כפי שמצאו בספר כתיבת יד (ק"ש ב, ב; תפילה י, ב; גירושין א, יד; ועוד).
- 10 מהרש"א סוכה ט, ב בפירש"י ד"ה מאי: "בפירש"י ישן כתוב על קלף". ים של שלמה יבמות פי"ד, סוף אות ג: "ועיין בתשובת אא"ז הגאון מוהר"ר יצחק זצ"ל, בסי' ס"ה, והמה תחת יד דודי, התורני מוהר"ר יצחק נר"ו, בכתבי יד, ואצלי נשרף בעו"ה".
- 11 קשה בעיני לומר כי הביטוי נתחדש מאוחר יותר, ורש"ס כלל לא ידע שיש ביטוי שכזה, בעוד שחכמי זמנו ידעו זאת.
- 12 מ' עסיס, 'לנוסח הירושלמי של רבי שלמה סיריליו במסכת שקלים', ספר זכרון להרב יצחק נסים, בעריכת: מ' בניהו, סדר שני, ירושלים, תשמ"ה, עמ' קלג-קמד. המעיין שם ימצא גם ציונים רבים לביטוי "ספר ישן" על כל צורותיו.
- 13 'מפעלו הפרשני והטקסטואלי של ר' שלמה סיריליו לירושלמי זרעים', חיבור לשם קבלת תואר ד"ר, ירושלים תשנ"ח, פרק חמישי.
- 14 הנ"ל, עמ' 95, הערה 24.
- 15 הנ"ל, עמ' 93, ובהמשך בעמ' 105-115, יש דיון ודוגמאות לכך.
- 16 סמואל בעבודתו הנ"ל לא דן במשמעות הביטוי עצמו, אבל המעיין בעבודתו ימצא הרבה ציונים לשני הביטויים הללו.

הכיר ספרי דפוס אין הוא משתמש בביטוי "כתב יד", גם מהעובדה שאף ביחס למשנה הוא משתמש בביטוי "ספר ישן" ולא "משנה כתיבת יד"¹⁷, וקשה לומר שלא היה לפניו שום טופס של המשנה בדפוס¹⁸.

עבודתו של סמואל אינה הנושא שלנו, ואין מטרתנו לבדוק את מסקנותיו. כל שרצינו להראות, כי יתכן וצריך היה להדגיש או לדון בצורת הביטויים שבהם השתמש רש"ס. מכל מקום דבר אחד ברור. הביטוי "כתיבת יד" הנמצא בתשובה שפרסמתי, אינו נמצא כלל בכל ספרו של רש"ס, ודומה שהיעדר זה יש בו כדי ללמד כי רש"ס לא כתב תשובה זו.

3. בתשובה שלפנינו מוזכר ספר כפתור ופרח. ספר זה לא היה כל כך מצוי, וכמו שאנו קוראים בדברי המבי"ט¹⁹: "וכשהלכתי לירושלמי תוב"ב בשנת הרצ"ה מצאתי ביד החכם השלם ה"ר לוי ׳ן חביב ס' כפתור ופרח שמדבר בדיני אר"י... ע"כ הלשון שהעתיקתי מהחיבור הנז' כתיבת יד". כן הזכירו רבנים נוספים את כפתור ופרח, וביניהם גם רדב"ז²⁰ ור"י קורקוס²¹. רש"ס מזכירו פעם אחת בלבד²² ובלשון ו"כן מצאתי שכתב בעל ספר כפתור ופרח", והדבר מעיד שספר זה לא היה מצוי אצלו. והנה לעומת רש"ס - המשיב בתשובה שלפנינו מביא את דבריו שלוש פעמים ובעניינים שונים ובאופן מפורש, ועוד פעמיים מבלי לנקוב בשמו. דומה שעובדה זו, שרש"ס בכל חיבורו על ירושלמי זרעים אינו מזכיר את כפתור ופרח אלא פעם אחת בלבד, ואילו המשיב מזכירו לפחות שלוש פעמים, יש בה כדי ללמד שהמשיב אינו רש"ס.

4. בתשובה שלפנינו (עמ' 14) מוזכר כי בעל התרומה מתיר לחרוש ולזרוע בשדה של גוי. אותו קטע עצמו מובא באורך, יותר מאשר בתשובה שלפנינו, גם בפירוש רש"ס, וכך נאמר שם²³: "ואחר מצאתי שכ' בעל התרומות דברים הללו וזה לשונו" וכו'. יש לשים לב כי בתשובה שלפנינו הוא נקרא "בעל התרומה" כראוי, וכידוע מחברו ר' ברוך מבעלי התוספות; אבל רש"ס קורא לו בפירושו בטעות²⁴ "בעל התרומות", שם של חיבור אחר שכתבו ר' שמואל הסרדי, תלמיד הרמב"ן²⁵. הדבר

- 17 שקלים, מהד' ר"א גרבוז, דף לד ע"א ד"ה ואם בא: "וכן מצאתי במשנה דייקנית ישנה ומנוקדת החדש".
- 18 סמואל (הנ"ל הע' 13), בעמ' 201-204, דן בשאלה באלו טפסי משניות השתמש רש"ס, ולדעתו היו לפניו הן תלמוד ירושלמי והן תלמוד בבלי דפוס ויניציאה.
- 19 שו"ת מבי"ט, ח"א, סי' כא.
- 20 בתשובותיו ח"א סי' רכט, תצו, תקסג, ועוד.
- 21 תרומות פ"א סה"ג, שם טו סה"ט, שמיטה ויובל פ"ד הכ"ט.
- 22 שביעית, מהד' דינקלס עמ' צז ע"א. על פי סמואל (לעיל הערה 13) עמ' 230.
- 23 שביעית, מהד' דינקלס, דף צו ע"א.
- 24 עובדה זו הטעתה את סמואל, שבחיבורו הנ"ל (הערה 13) עמ' 242, מס' 40, מנה מקום זה כספר התרומות לר"ש הסרדי. ספר התרומה לר' ברוך מוזכר פעם אחת בחלה דף עו ע"א, על פי סמואל בעמ' 241, מס' 39.
- 25 כן הוא גם במסכת שביעית מן תלמוד ירושלמי, נוסחת וילנא, מהד' נר ישראל, ירושלים

תמוה, שהרי המדובר באותו קטע ממש, וכיצד יתכן שבתשובה הוא קורא לו כהלכה 'בעל התרומה', ואילו בפירושו לירושלמי הוא קורא לו שלא כהלכה 'בעל התרומות'? לשיטת ר"י פרידמן (שהמשיב ורש"ס חד הם) לכאורה היה אפשר לומר שהתשובה שלפנינו נכתבה מאוחר יותר, ובה עמד רש"ס על טעותו ותיקן וכתב כראוי 'בעל התרומה'. אבל ברור שאי אפשר לומר כן, שהרי את התשובה שלפנינו כתב רש"ס עוד בהיותו בחו"ל, ואילו את פירושו על שביעית כתב לאחר עלייתו ארצה.²⁶ מה עוד שלפי הצעת ר"י פרידמן התשובה נכתבה מוקדם מאוד, עוד בטרם פרצו המחלוקות בארץ ביחס לשמיטה. אולם לפי דרכנו שהמשיב ורש"ס הם שני אישים שונים, אין כאן כל קושי. אמנם ודאי שאת החילוף "תרומה"-"תרומות" ניתן לתלות בטעות העתקה ומאוחר יותר בטעות הדפסה, ולא ציינתי לנקודה זו כאן אלא כסניף בעלמא.

ג. הקבלות בין דברי רש"ס לתשובה שלפנינו

ר"י פרידמן הראה שקיימות מספר הקבלות בין דברי רש"ס לאמור בתשובה שלפנינו. על יסוד הקבלות אלו הוא מבסס יותר את השערתו. אולם הקבלות אלו, רובן ככולן, מתאימות גם לדברי ר"י קורקוס. נמצא שאין בהן חיוק לזיהוי רש"ס יותר מאשר לזיהוי ר"י קורקוס. הבה נפרט.

1. כידוע יש התלבטות אם לדעת הרמב"ם שביעית דאורייתא או דרבנן. בעל התשובה סבור ששיטת הרמב"ם דשביעית מדאורייתא, ור"י פרידמן הראה שכן מצינו בדברי רש"ס הסובר שדעת הרמב"ם היא ששביעית מדאורייתא. אכן, יש לזכור שזו גם דעת הרדב"ז.²⁷ לא מן הנמנע שזו היתה גם דעת ר"י קורקוס בתחילה, עד ששינה את דעתו כתוצאה ממצאת נוסח שונה בדברי הרמב"ם בכתב יד. על כל זה כבר הערתי במאמרי בהערה 67, ור"י פרידמן חזר על הדברים בהערה 14. נמצא כי אין בהקבלה זו עדיפות של אחד משלושת החכמים על פני חבריו.

2. ר"י פרידמן הראה שלדעת רש"ס יש קדושת שביעית בפירות הגוי. אכן זו גם דעת ר"י קורקוס בפ"ז ה"ג, והובאו דבריו גם בכסף משנה שם²⁷. כך גם שיטת הרדב"ז, כפי שכתב בפירושו פ"ד הכ"ט, והבאתי דבריו באורך רב בעמ' 4, ופעמיים ציטטתי בסוף דבריו: "צריך לאכלן בקדושת שביעית... יש לזהר לנהוג קדושת שביעית בפירות הנלקחים מן הגוים". ואף ר"י פרידמן הביא זאת כהוכחה לשיטת הרדב"ז. כללו של דבר גם בהקבלה זו אין עדיפות של אחד משלושת החכמים על פני חבריו.

תשס"ז, דף קיד ע"א. במהדורה השתמשו גם בכל ההערות והתיקונים הנמצאים בכתב יד רש"ס, שהושמטו במהד' דינקלס, ראה במבוא על כך (אין מספר עמוד ואיני יכול לציין).

26 ראה עבודתו של סמואל (הנ"ל הע' 13) עמ' 23.

27 משום מה לא ציינתי זאת להדיא במאמרי, ועל כן אני מציין זאת כאן.

כאן קיים ר"י פרידמן דיון צדדי בדעת הרדב"ז, נושא שאינו שייך במישרין לזהווי, אבל דברי תורה הם, ויש להם חשיבות, ולפיכך אתיחס אליהם ואשלימם. מתשובת רדב"ז שהבאתי בעמ' 5 עולה כי הרדב"ז בתשובה זו סבור שאין קדושה בפירות שביעית של גוי, והוא סותר עצמו לדבריו בפירושו לרמב"ם שהבאתי בעמ' 284. אמנם אני לא ראיתי בכך קושי, שהרי ציינתי שמצינו במקומות אחרים סתירות בתשובותיו של הרדב"ז עצמו. אמנם ר"י פרידמן מצא לנכון להאריך ולהסביר את תשובת הרדב"ז בעמ' 5 באופן שלא תהיה ממנה סתירה, שאין להוכיח ממנה שאין קדושת שביעית בפירות גוי.

כתוצאה מהערתו, חזרתי ועיינתי שוב בנושא זה, וראיתי כי אכן נחלקו האחרונים בכוונת הרדב"ז בתשובה זו. נראה שבעת שכתבתי זאת עמדו לפני האחרונים שפירשו את התשובה באופן שכוונתה שאין קדושת שביעית בפירות הגוי, אלא שלא ציינתיים במאמרי²⁹; ומנגד, יש אחרונים שסבורים בכוונת הרדב"ז כדברי ר"י פרידמן³⁰.

3. הקבלה שלישית היא בדין ביעור. המשיב סבור כי יש דין ביעור בפירות גוי. ר"י פרידמן הראה שלדעת רש"ם יש דין ביעור גם בפירות גוי, ולשיטת הרמב"ם ביעור זה בשריפה³¹. אלא שיש לזכור כי גם ר"י קורקוס סובר כן, וכפי שכתב בפ"ז ה"ג, והובאו דבריו גם בכסף משנה שם, והערתי על כך בהערה 78. שם גם ציינתי כי אף שר"י קורקוס הציע דרך מיוחדת לקיים מצות ביעור בלא הפסד, אין זה עומד בסתירה לדעת המשיב כאן, הואיל ואין אנו יודעים מה היתה עמדתו הסופית של בעל התשובה ביחס לצורת הביעור בימיו, כיון שסוף התשובה אינו לפנינו. נמצא כי אין בהקבלה זו עדיפות לרש"ם על פני ר"י קורקוס.

28 יפה הבחין ר"י פרידמן כי מה שכתבתי: "בנוסף לסתירה זו ביחס לעצם חיוב הפרשת תרומות ומעשרות", אינו מדויק, וכוונתי היתה לומר שעצם חיוב הפרשת תרומות ומעשרות מלמד שאין קדושת שביעית, ונשמט סוף המשפט.

29 הרב חיד"א, ברכי יוסף, יו"ד, שלא, סוף אות י, ובתשובותיו יוסף אומץ סי' נב. וכן דעת ר"י משקלאב בפאת השולחן, הלכות שביעית, סי' כג סע' יב. וראה שבת הארץ עם תוספת שבת, בהוצאת מכון התורה והארץ, תש"ס, חלק א, עמ' 462, הערה 24.

30 רידב"ז בחבורו בית רידב"ז, הלכות שביעית סי' ד, אות יג, בתוך פאת השלחן ובית ישראל על שביעית, דפוס ירושלים, תשנ"ג, דף נז ע"א. וראה חזון איש, שביעית, סי' כ. כדאי להוסיף כי בספר קדושת שביעית לרא"מ שטיינברג, ירושלים, תרס"ט, ד"ה ועכ"פ בפירות שביעית (אין מספר עמודים, ולכן איני יכול לציין) כתב: "ומ"ש בקונטרס השמיטה להסיב ד' הרדב"ז לכוונה אחרת הוא רחוק מאוד בדברי הרדב"ז, ועיין ברכי יוסף יו"ד סי' של"א שהביא דברי הרדב"ז וכתב ג"כ דסובר כהב"י".

31 בזה הוא מסביר גם את תמיהתי בהערה 28, ואכן הצדק עמו. העירני ר"י קטן, העורך, כי גם ר"ד יצחקי כתב לו שהמלה "שריפת", שהיתה קשה בעיני, היא כנראה על יסוד שיטת הרמב"ם בביעור, אלא שהתשובה שלפנינו חסירה בסופה, ולכן אין בה דיון בענייני הביעור.

עד כאן אנו רואים כי שלוש ההקבלות שמצא ר"י פרידמן בדברי רש"ס נמצאות גם בדברי ר"י קורקוס, ואין אפוא הקבלה משמעותית המכריחה אותנו לצדד ברש"ס כבעל התשובה.

4. נתייחס עתה להקבלה הרביעית שכתב ר"י פרידמן. לדעתנו הקבלה זו מטה את הכף לטובת ר"י קורקוס ולא לטובת רש"ס.

המשיב מביא את המעשה בסוגית סנהדרין (עמ' 16) עם הסיומת: "וסמכו ישראל עליהם", תוך שהוא ער שנוסח זה אינו קיים בכל הספרים, אבל לדעתו זה הנוסח המדויק. ר"י פרידמן הביא כי גם רש"ס גרס בסוף המעשה את הסיומת המיוחדת: "וסמכו בהן עניים". מהקבלה זו הסיק כי ניתן לזהות את המשיב כרש"ס. ברם, מלבד שההקבלה עצמה אינה זהה בלשונה, הרי שרש"ס אינו ער ואינו מעיר שסיומת זו חסרה בספרים שלפנינו. ואילו המשיב שלפנינו מעיר על כך, וגם ר"י קורקוס בפירושו לרמב"ם מעיר על כך, ומדגיש כי הנוסח האמיתי הוא: וסמכו ישראל עליהם. ברור אפוא שאם שאלת הנוסח של סיומת זו היא אמצעי לזיהוי המשיב, אזי הכף נוטה בבירור לר"י קורקוס.

יתר על כן. כל המשוה את דברי ר"י קורקוס במלואם לדברי המשיב יראה שדברי ר"י קורקוס הם ממש מקבילים בכל העניין. לא רק שהוא מביא את הסוגיא ועומד על כך שיש חילופי נוסח, אלא שהוא דן בדברי כפתור ופרח ממש כדברי המשיב. ואילו רש"ס המביא את כפתור ופרח, לא דן בדבריו כל עיקר. נמצא שמכל עניין זה ודאי שמתחזקת העדיפות לזיהוי המשיב כר"י קורקוס.

5. המשיב סבור (עמ' 19) שפירות הגוי מותרים באכילה ועם זאת יש בהם קדושת שביעית. ולאחר מכן הוא כותב: "הא למה זה דומה לספיחי חרדל שהם מותרים לפי שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה" (שביעית פ"ט מ"א). בהשוואה לספיחי חרדל התכוון ללמדנו שקיימת אפשרות של היתר אכילה בפירות גם במקום שיש בהם קדושת שביעית. על כך הוספתי וצינתי בהערה 74 שאמנם אין הלכה כר' יהודה, ומ"מ הביא המשיב את דבריו כדי להדגים את העיקרון של היתר אכילה במקום שיש קדושת שביעית. ועל דבריי שם אני מוסיף עכשיו כי לכן מיד לאחר מכן הביא המשיב דוגמה נוספת של ספיחים העולים בשדה בור, שגם שם קיים אותו עיקרון, ודוגמה זו היא גם להלכה.

לעניין זה נזקק ר"י פרידמן וטען, שמדברי רש"ס עולה כי לדעתו ההלכה לגבי ספיחי חרדל היא אכן כר' יהודה. ולאור זאת טען ר"י פרידמן, כי מכאן מוכח שהמשיב הוא רש"ס, ולכן הביא את הדוגמה מספיחי חרדל, שהרי היא תואמת את שיטתו שהלכה כר' יהודה. וממילא גם עולה שאין מקום ליישוב שהצעתי בהערה 74. ברם, המעיין בדברי רש"ס, שציטט ר"י פרידמן, יווכח שלא נאמר בהם שהלכה כר' יהודה. כל מה שכתב כאן רש"ס הוא ביאורה של המשנה במסכת שביעית, ואין כאן עניין של פסיקת הלכה. בסוף דבריו רש"ס בא להסביר כיצד ר' יהודה תלמידו של ר"ע מתיר ספיחי חרדל, בניגוד לשיטת רבו, ר' עקיבא, שאמר שכל הספיחים אסורים מדאורייתא. ועל זה משיב רש"ס, כי רבים (היינו חכמים) חולקים על ר"ע

בטעם איסור ספיחים (שלדעתם אינם אסורים מדאורייתא, אלא מטעם גזירה), ובענין זה סבר ר' יהודה כמותם, וממילא לפי זה הוא מתיר ספיחי חרדל כי לא נחשדו בהם עוברי עבירה. עולה מכאן כי רש"ס לא קבע שהלכה כר' יהודה בספיחי חרדל, וממילא עניין ספיחי חרדל אין בו כל סיוע לזיהוי המשיב כרש"ס, ודברי בהערה 74 שרירים וקיימים.

סוף דבר

לאחר כל הדיון החוזר בשאלת זיהוי של המשיב, כאז כן עתה נראה לי נכון יותר לייחס את התשובה לר"י קורקוס³², וכפי שרמזתי לכך כבר בתחילה, בצייני אותו כראשון בכותרת המאמר. בסבירות נמוכה ממנו, ניתן לייחס את התשובה לרדב"ז. לעת עתה, האפשרות שהעלה ר"י פרידמן לייחס תשובה זו לר"ש סיריליו נתמכת לעניות דעתי רק בביטוי המיוחד "הראוני מן השמים"³³, וסבירותה נמוכה מאוד. לא נותר לנו אלא לצפות כי ביום מן הימים יתגלו לנו פרטים נוספים כדי שנוכל לדעת בבירור מי המשיב, ויקויים בנו 'ואתה תשמע מן השמים'.

- 32 ברצוני להוסיף עוד פרט על האמור במאמרי הקודם. שם כתבתי, וחזר על כך גם ר"י פרידמן, כי אחד הקשיים בייחוס התשובה לר"י קורקוס הוא, שהמשיב כותב: "כבר פירשו", ואילו בפירוש ר"י קורקוס מובא פירוש זה כפירוש שהוא אמרו מעצמו. עתה חושבני שאולי היה כתוב בתשובה: וכבר פי', היינו: וכבר פירשתי. דבריו מסתיימים במלה: ע"כ, שמשמעותה כמובן: עד כאן (פירשתי). והכל בא על מקומו בשלום. ועל כך אוסיף שכבר כתבתי במבואי במאמר הקודם בעמ' 7, וחזרתי על כך כאן, כי התשובה שלפנינו נכתבה ככל הנראה מאוחר יותר לפירושו של ר"י קורקוס על זרעים. גם מה שכתבתי בהערה 67 שם, אינו סותר זאת, כי אפשר לומר שאת נוסח הרמב"ם בכתב יד מצא ר"י קורקוס מאוחר יותר לכתבת התשובה שלפנינו, והוא הוסיף זאת מאוחר יותר בפירושו.
- 33 כפי שהראה ר"י פרידמן, וכבר ציינתי זאת לעיל בסעיף ב, ביטוי מיוחד זה נמצא בתשובתנו פעם אחת, ופעם אחת בדברי רש"ס.